

Dialogar sempre é posible

Continuación da conversa con Suso de Toro

Pedro Castelao

Pensar as vidas que se atopan, como camiños que conflúen é unha recorrencia especialmente pertinente se ese encontro se produce nas páxinas dunha revista chamada *Encrucillada*.

O vieiro que transito con plena conciencia dende os dezaseis anos, é o da relixión. O da relixión cristiá. Por iso saudei con agrado, respecto e admiración que no eido da cultura galega –nada vizosa de vida relixiosa e moito menos no seu plano intelectual– aparecese unha obra coma *Humildar*.

Na miña lectura e interpretación distinguín escrupulosamente o foro interno do autor –que respecto e admiro– do que obxectivamente coido que significa a aparición pública dos pensamentos e ideas expresados no libro.

Como síntoma da necesidade de retorno dunha dimensión perdida –a relixiosa– da que se ten saudade, celebro *Humildar*.

Como proposta construtiva que comprende a relixión só como a aceptación e celebración do don da vida, considéroo ambiguo e insuficiente, se ben insistín reiteradamente en que o seu estilo e o seu ton é pacífico, sereno, sutil e nada desprezativo verbo da tradición cristiá.

O autor mestura e confunde, na súa resposta á miña invitación ao diálogo, o meu parecer sobre *Humildar* co xuízo que me merece o seu artigo «Incitación á humillación», publicado no anterior número desta mesma revista.

Falei por separado desas dúas obras. E, aínda que logo as relaciono, nunca as mesturo.

Xulgo *Humildar*, por unha banda, como un síntoma positivo. Pola outra, como unha proposta ambigua, feita sobre un diagnóstico implícito verbo da tradición xudía e cristiá que no libro non se fai explícito, pero que se amosa en todo o seu esplendor en «Incitación á humillación». Por iso me refiro a este segundo artigo como «as costas de *Humildar*».

Non considero, pois, como xa dixen no artigo anterior, que nin o espírito nin o sentido de *Humildar* sexa –como me atribúe o seu autor– «a desmitificación e mesmo a denigración do xudeu-cristianismo». Iso só o digo, e así o creo, de «Incitación á humillación», traballo no que o autor de *Humildar* non aforra afirmacións críticas e, ao meu parecer, moi desafortunadas sobre a tradición xudía e cristiá.

O que intentei facer no escrito anterior, foi dicirlle ao autor: «revisa, por favor, o diagnóstico sobre o que se asenta *Humildar* como proposta construtiva, porque ese baseamento está cheo de tópicos tan superficiais como errados. A túa proposta pode suscitar simpatía inicial –como me sucedeu a min–; pero, cando se afonda minimamente nela –é dicir, cando se le «Incitación á humillación–, non resulta, ao meu ver, convincente en absoluto, porque refuga e maltrata unha tradición relixiosa –a xudeu-cristiá– da que se din cousas obxectivamente insostibles».

E non considero que sexan insostibles –obxectivamente, insisto– porque eu fale desde a seguridade dunha verdade revelada ou desde a autoridade dunha ortodoxia –como interpreta o autor–, senón, máis sinxelamente, porque o fago desde o coñecemento vital e de oficio dunha tradición na que habito e camiño.

Cando nunha encrucillada da vida un escoita falar da propia tradición, coma de terra queimada e pretérita, a quen cre coñecela, pero só ten dela unhas ideas xenéricas e inadecuadas, o mínimo que pode facer, nunha invitación seria ao diálogo, é dicirlle educada, pero claramente: «perdoa, pero o que estás a dicir desa tradición, non se corresponde coa realidade. Por suposto, podes ir polo vieiro que desexes, e téñolle simpatía ao camiño que encetas coa túa nova publicación; pero os motivos obxectivos nos que xustifi-

cas o teu abandono da tradición que para min é camiño de futuro, non fan xustiza á cuestión». E iso, non desde ningunha autoridade ortodoxa, senón desde o coñecemento interno e próximo do sitio no que se está.

Suso de Toro di que non me dirixo a el, que só escribo para os lectores da revista a fin de alertalos sobre os seus erros. Non tal.

Teño en suficiente consideración os lectores desta revista como para crer que precisan de min á hora de formárense unha opinión propia acerca do que len. E teño en non menos estima o autor de *Humildar* como para obvialo nun diálogo serio, que creo necesario.

Dirixinme directamente ao autor de *Humildar* na primeira ocasión e fágoo agora por segunda vez nunha sincera invitación á reflexión conxunta. É evidente que neste diálogo aberto inclúo, tamén, os lectores e lectoras destas páxinas. Por algo son escritos públicos e non cartas privadas. Pero unha cousa non quita a outra.

Concordo con Suso de Toro cando di que «a sospeita de que pretenda fundar unha nova relixión civil e sen Deus non pode ser considerada seriamente».

Pois claro. Eu tampouco tomaba por tal a intención do autor. Non lle atribuío ambición ningunha. Non me pronuncio sobre os seus desexos íntimos. De feito, falei unicamente de «proposta implícita», antes de insistir en que «non xulgo aquí o ánimo interior do autor, senón o que realmente implica a súa proposta de por si». E esa proposta, a posibilidade que o autor ofrece aos lectores, é, nas súas propias palabras: «ordenar as nosas vidas e vivir ritualmente os momentos necesarios da vida, dándolles así sentido e transcendencia». A iso pódesele chamar relixión.

Que a esta relixión se lle suma a ausencia de Deus non o invento eu, senón que é el mesmo quen o di: «estarmos orfos dun deus obríganos a procurar a maxia e o divino necesario para unha vida ser vivida».

En conclusión, o dito: o autor propón ao lector unha relixión sen Deus. Enténdase: como proposta obxectivamente formulada

e publicada nun libro, non coma intención desproporcionada dun fundador iluminado. Quede claro que eu só dixen o primeiro. Nunca o segundo.

A coincidencia estrutural dos rituais que propón *Humildar*, cos sacramentos e os sacramentais do cristianismo é, ao meu ver, tan evidente que o propio autor reconece a súa fonte nutricia cando di deses rituais que «a min me sexan naturais por chegárenme desde o catolicismo». De feito, di seguidamente: «e reconezo tamén que inevitabelmente a moitos efectos sigo a ser cristián católico, que queira eu que non».

Eu non lle atribuí ao autor «un intento de apoderarme[se] dos rituais cristiáns sen máis». Só apuntei copia, ou semellanza excesiva, e falta de orixinalidade no obxecto de celebración e na súa organización estrutural marcada polos ritmos naturais da existencia. O reconecemento do propio autor de que «eses rituais fundamentais para ordenar a existencia existen en practicamente todas as culturas e relixións», non vén senón a confirmar o dito por min: nin son orixinais nin teñen unha estrutura distinta aos ritos sacramentais da nosa tradición cristiá máis próxima.

O meu esforzo en amosar que non é certo o que di Suso de Toro acerca de que na Biblia haxa «unha ausencia dos animais total, non sendo considerados como monstros ou vítimas sacrificiais», non tivo éxito. Ao autor pareceulle excesivo o relato que fixen no texto anterior.

Logo de ler a súa nova resposta vexo que me quedei curto. O autor segue a soste o insostible: «que os animais non teñen lugar no xudeu-cristianismo non sendo no simbolismo». Nótese que antes dicía na Biblia, agora no xudeu-cristianismo. Antes dicía «non sendo considerados como monstros ou vítimas sacrificiais», agora só di «non sendo no simbolismo». Oscila nas formulacións, pero insiste en soste a errada afirmación de fondo.

O caso é que, respecto deste tema, doume por vencido. Non insisto máis, de tan claro como me parece a equivocación que o autor se empeña en seguir sostendo.

Ao autor, para dicir estas cousas, abóndalle «con coñecer *de xeito somero* [subliñado meu] a historia». E véxase que é el quen o di.

De feito, a continuación, e baseado nese coñecemento *somero*, formula o autor un conxunto de pensamentos, interpretacións e xuízos sobre a tradición xudía e cristiá, aludindo a textos, autores antigos e autores modernos nos que todo aparece fiado cunha discutible contraposición entre a palabra e o espazo.

Visto o éxito que tiveron co esforzo anterior, renuncio agora a dialogar polo miúdo os aspectos concretos da discusión.

Neste punto, fago miñas as palabras de Suso de Toro respecto do efecto que lle produciu a lectura do anterior escrito meu: «resultoume completamente allea, coma se a diferenza entre a súa linguaxe e o que eu quero para min, fose mesmo antropolóxica. Coma se estivésemos en momentos da vida tan diferentes, que non permiten un verdadeiro diálogo, coma se fósemos persoas tan distintas e tamén enfrontadas por soste roles contrarios, que non houbera posibilidade de entendemento».

Pois iso mesmo sinto eu, agora, coa súa forma de argumentar en cuestións nas que está en xogo a historia das ideas filosóficas e teolóxicas de occidente. O autor enfía e amálgama autores, tempos e obras con meras alusións xenéricas que sobrevoan a quilómetros de distancia das cuestións aludidas. Nada se proba. Todo se di confiado na mera formulación retórica do pensamento. Coma se proferir unha idea fose de por si suficiente para dotala de contido e solidez. Coma se a estética da linguaxe conferise densidade ontolóxica ás propias conviccións. É sabido que Suso de Toro é novelista. Tal vez por iso xogue co pensamento como adoita cos entes de ficción.

Pregúntome, por exemplo, se ao falar do libro da Xénese, de Weber, de Babilonia, do «logos», de IWHW, de Ezequiel, de Marguerite Porrete, de Eckhart, de Suso, do Zohar, da Cábala, da gnose, do Evanxeo de Tomás, de Agostiño, de Hugo de San Víctor e ata da Reforma protestante, podemos navegar lixeira e alegremente xustapoñendo ou agrupando nomes coma quen xesticula no ar, ou fai estourar con despreocupación fogos de artificio, a fin de contra-

poñer no baleiro un suposto privilexio do libro e da linguaxe fronte a un eventual privilexio do espazo como centro sacro¹.

A literatura ten a súas propias regras. E seguro que o autor as domina. Pero o pensamento tamén as ten. E aquí Suso de Toro non se move con igual pericia.

De feito, o autor non se reprime ao considerar –así, sen matiz– «que a dialéctica entre Roma e Reforma podería ser entendida como unha pugna entre o texto e o lugar sagrado coa súa autoridade custodia».

Cincocentos anos de Historia da Igrexa en dúas liñas sen atención ningunha á letra miúda de complexos procesos históricos e teolóxicos nunca unidimensionais. O autor comprenderá que este tipo de alusións, así sen matices, sobre cuestións estudiadísimas, parézanlle lixeirizas sen fundamento a calquera que dedicara algo de tempo ao pensamento occidental. E sobre todo que as considere gratuítas e innecesarias para o seu proxecto construtivo de *Humildar*.

O autor, inseguro, talvez, da súa audacia, anota entre parénteses: «(deixémolo en intuicións sen valor por non dar pé a máis correccións)».

Fagámoslle caso, pois, e deixémolo, non vaia a ser que, se poño algunha pexa —con argumentos, textos ou autores—, resulte acusado novamente de xulgar cun martelo da ortodoxia que me é completamente estraño.

Só quero subliñar con toda claridade algo que o autor parece non atender.

1 Non podo evitar preguntar: como se entende a insistencia en tempos do xudaísmo posterior á destrución do Templo na *Shekiná* ou presenza kenótica de Deus como motivo teolóxico que revitaliza a idea espacial de Xerusalén coma morada escatolóxica nun monte santo ao que, segundo as tradicións apocalípticas, dirixiranse todas as nacións, ante a insistencia do autor en que no xudaísmo do exilio produciuse unha «substitución do lugar sagrado polo «logos»? Como obviar na tradición católica a tendencia á verbalización da revelación, que alcanza mesmo o Concilio Vaticano I, coas súas dúas declaracións dogmáticas verbo da primacía do romano pontífice e da súa infalibilidade, ante a insistencia de Suso de Toro de asimilar o papado ao espazo sagrado e a reforma á literalidade do libro?

E quero facelo co mellor dos ánimos e co espírito máis construtivo que caiba: en cuestións teolóxicas, coma en calquera outra disciplina ou saber, non se poden facer afirmacións gratuítas por moita beleza estética que parezan ter. Ter competencia na creación literaria non dota a un, inmediatamente, de competencia en cuestións filosóficas ou teolóxicas.

Confeso que eu estou moi lonxe de ter o dominio que quixer, na tradición na que habito, pero si coido que acadei ese mínimo moi mínimo que alerta da presenza de pensamentos vaporosos con sutil aparencia de solidez.

Con todo, as afirmacións xenéricas de Suso de Toro tamén me fan sentir algo completamente oposto ao que acabo de expresar. E é isto último o que quixer máis fortemente subliñar.

Penso que poden ser un feliz e esperanzado punto de encontro entre nós os dous.

Non polo que din.

Senón pola necesidade que o autor ten de facer ese tipo de consideracións especulativas.

Por que parece que non as pode reprimir? De onde lle vén esa necesidade de ter un diagnóstico persoal dos camiños das tradicións filosóficas e relixiosas da tradición occidental?

E aí onde me sinto preto del.

Na fonte da preocupación especulativa. Na procura de luz e dun mapa para comprendérmonos.

Estou convencido, por iso, de que hai posibilidade de diálogo e de entendemento entre nós. Aínda que, para iso, probablemente, sexa bo concordar no que humildemente propoño de seguido.

Falemos só do que coñecemos, evitando xuízos de valor e interpretacións sobre o xudeu-cristianismo. Aí está visto que non imos concordar.

Do que se trata, penso eu, é de compartir posibles vieiros de futuro, camiños converxentes cara adiante, máis aló da encrucillada na que hoxe nos atopamos.

Fagamos *epoché* verbo dos diagnósticos que nos apartaron das tradicións que deixamos ás costas, e vexamos como alumear o escuro camiño que todos temos por diante.

Camiñemos xuntos, amigo Suso de Toro, explorando as posibilidades de sermos relixiosos nos vindeiros anos que nos quedan. En Galicia, en galego. En España, en Madrid, aínda que os «progres» todos se rían de nós e toda a caverna desconfie.

Se os dous compartimos esa inquedaanza relixiosa que nos fai concordar na procura da transcendencia, nun estilo de vida similar –como ti ben dis: «a través da palabra e do seu diálogo co silencio»–, o certo é que temos ante nós o mesmo reto, o mesmo desafío, a mesma incesante pregunta: como encarnar singular e colectivamente a nosa vocación relixiosa.

Esa é sempre unha cuestión por responder. Nunca decidida dunha vez por todas.

A miña pertenza á Igrexa non me soluciona sen máis todas as cuestións. Ao contrario. En tempos de innegable e tristísima tribulación coma os presentes –cos escándalos de pederastia nas primeiras páxinas de todos os medios–, é motivo de interrogante constante, que esixe un esforzo continuo de resposta creativa. Súmalle a isto, en Galicia, a falta de sintonía oficial coa cultura de noso. As institucións arroupan e confortan, pero tamén afogan e allean. A reconciliación sempre é posible, pero o equilibrio non é nada doado e o camiño é ben difícil mesmo para os que habitamos o seu interior.

O que escribín acerca de *Humildar* e de «Incitación á humillación» e da túa última resposta «Dialogar non debera ser difícil», veu provocado pola estima dunha tradición propia que vin inxustamente tratada.

Asumamos que eu vivo significativamente nesa tradición, na procura constante de actualización, e que ti xa a deixaches atrás e

andas á procura dunha nova configuración relixiosa cos trazos que deseñas construtivamente en *Humildar*.

Perfecto. Ese pode ser un valioso punto de encontro e un importante punto de saída. Non revises nada se non queres. Miremos conxuntamente ao futuro, non ás nosas ideas sobre o pasado.

Nas encrucilladas os camiñantes poden optar por seguiren xuntos un novo anaco de camiño ou poden despedirse porque deciden seguir camiños diferentes. O futuro sempre está aberto e coido que os nosos camiños –polo menos ata agora– foron distintos, pero non descarto que poidan confluír de aquí en diante nun sincero respecto mutuo e, por que non, nunha cordial amizade.

Polo de agora, non quero deixar pasar a oportunidade de saudar e agradecer a oportunidade de ter dialogado contigo, con respecto e total honestidade, sobre o que a proposta *Humildar*, ao meu ver, contén.

Creo que compartimos a mesma inquedanza, sempre fonda e difícil de verbalizar, acerca da insuficiencia dunha existencia meramente horizontal e banal, chea de obxectos de consumo e ruído cultural, completamente intranscendente no seu dinamismo interno e cega e xorda ás aperturas do divino.

Aí estou ao teu lado. E con iso quixer quedarme. Pois as diferenzas de xuízo e interpretación sobre o xudaísmo e o cristianismo xa quedaron suficientemente claras e, aínda sendo importantes, non as considero tan decisivas como para non podermos recoñecernos mutuamente como membros dunha mesma subespecie no zoolóxico da globalización: os dous somos relixiosos, cada un á súa maneira, pero os dous andamos á procura das pegadas da transcendencia nun tempo no que a ninguén lle importan estas andrómenas.

Alégrome de ter coincidido con alguén que escribe á man sobre relixión, con tinta dunha pluma recibida como agasallo, sen medo a facer o ridículo, porque considera que o que ten –por pouco que sexa–, pode axudar a quen llo ofrece.

Malia todas as discrepancias que expresei, non sabes como me identifico co que intentaches facer. Recibe, por favor, as miñas protestas e obxeccións como proba de sincero interese e honesta consideración do teu pensamento. Polo menos ese foi o espírito co que as escribín.

Apertas.

Pedro Castelao